ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ВИЗНАННЯ ОСОБИ ОБМЕЖЕНО ОСУДНОЮ АБО ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНОЮ В СУДОВІЙ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

УДК: 616.853-052

Завязкіна Наталія Володимирівна

Кандидат психологічних наук, доцент факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Анотація. *У роботі розглядається роль розробки психодіагностичних критеріїв при проведенні комплексних експертиз за участі психолога. Підкреслюється важливість визначення валідного психодіагностичного інструментарію при оцінці глибини розладів когнітивної діяльності, а також аналізі особливостей емоційно-вольової та мотиваційної сфери, особистісних змін при різних нозологіях. Проводиться аналіз існуючих психодіагностичних підходів та їх особливостей у судовій експертології. Вказується, що обґрунтування ключового експертного висновку вимагає аналізу співвідношення синдромальних характеристик психічного розладу й особистісних утворень, що регулюють юридично значущу поведінку особистості.*

Ключові слова: *психологічна діагностика, тест, експертне рішення, судовий експерт-психолог, критерій, когнітивна діяльність, емоційно-вольова сфера, особистісні особливості.*

Постановка проблеми. В останні роки відзначається неухильне зростання інтересу до розширення можливостей психодіагностичних підходів, у тому числі при проведенні експертиз за участі психолога, а також розроблення нового психодіагностичного інструментарію з широким і вузьким професійним полем використання. Психологічна експертиза не є винятком при вирішенні цих питань. Завдяки сучасним підходам стає можливим й розроблення діагностичних критеріїв при визнанні особи обмежено осудною або обмежено дієздатною, що робить експертне дослідження більш досконалим та аргументованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними завданнями психологічної діагностики в експертизі є вміння, навички і практичний досвід психолога-експерта у використанні психодіагностичного інструментарію для правильного прийняття психологічного

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. Костюка
PSYCHOLOGICAL JOURNAL
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19
№ 9 (19) 2018

рішення та підготовки своєї частини висновку; правильний, грамотний, своєчасний вибір тестів, знання їх можливостей та обмежень. Психодіагностичне дослідження складається з певних послідовних етапів, які вимагають від психолога вміння розібратися в особливостях психічної діяльності хворого та сприяють прийняттю рішення. Теоретичну основу цих напрямків заклали в своїх роботах вітчизняні та зарубіжні вчені в галузі судової і юридичної психології, судової психіатрії, юриспруденції Ю. М. Антонян, Л. Н. Балабанова, Л. І. Казміренко, Н. В. Костицький, Ф. Сафуанов, І. Кудрявцев, Д. Р. Лунц, О. Д. Ситковская, В. Я. Марчак, О. С. Чабан, Л. Ф. Бурлачук, Н. В. Алікіна та ін.

Обґрунтованість діагностичних та експертних висновків може бути регламентована необхідністю присутності наступних елементів, до яких включаються як психопатологічні, так і психологічні дані: узагальнення, співставлення та порівняння аналізу даних; повне представлення цих елементів в досліджуваній частині (у будь-якому виді експертизи) з необхідним описом як психопатологічних, так і патопсихологічних синдромів; використання лише фактичних даних у якості доказів, з мінімізацією психологізації та суб'єктивизму; обґрунтування діагнозу у необхідному обсязі та з динамічними характеристиками (обґрунтування наявності/відсутності психічного розладу не тільки на період юридичної дії, але й до неї); запит додаткових матеріалів щодо достатньої кількості даних для висновку; врахування не тільки даних щодо присутності психічних розладів, але й при констатуванні їх відсутності, можливість аналізу психічних розладів невротичного рівня та соматогенних проявів, при наявності; усунення протиріч щодо психічного стану підекспертного; необхідність врахування психологічних даних при діагностуванні ступеню вираженості змін [1,2]. Все це можливе тільки з використанням спеціальних знань, оскільки коли йде мова про дослідження психічного стану особи на момент значущої дії, вирішити питання про можливість особи здійснювати свідомовольовий контроль за своїми діями в цей час стає неможливим без залучення відповідних фахівців.

Мета даного дослідження. Головною метою цієї роботи є аналіз проблеми розробки психодіагностичних критеріїв категорії обмеженої дієздатності та обмеженої осудності з врахуванням широкого кола отриманих статистичних даних.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Для експертної практики важливим є аналіз того, як на кожному етапі діяльності змінюється уявлення про юридично значиму задачу, мотиві, цілі і як прогнозуються наслідки виборів з альтернатив у осіб з розладами психічної діяльності. Такий аналіз можливий завдяки психологічним категоріям, які виходять на перший план при проведенні експертиз за участю психолога. Важ-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

ливим аспектом в ухваленні експертних рішень та вирішенні правових питань є оцінка поведінки людини, особливостей її прояву в юридично значимих ситуаціях, а також аналіз поєднань вольового та інтелектуального компонентів, що при певних порушеннях може спотворювати мотиваційні механізми в цілому, призводити до зниження критики та робити неможливим розуміння, усвідомлення своїх дій та передбачення їх наслідків та своєї ролі в юридично значущий момент. Оскільки однією з основних ознак психічного здоров'я є здатність людини до адекватного управління поведінкою і психічними функціями в цілому, актуальним залишається питання відповідності мотивів поведінки, емоційно-вольовим реакціям, інтелектуально-мнестичному рівню, морально-етичним установкам в нормі та патології. Саме тому значна роль при проведенні експертизи відводиться психологічній діагностиці, яка допомагає виявити глибину розладів та особистісних особливостей [3,4,5].

Крім того, при аналізі даних в залежності від того, в якому процесі проводиться експертиза – цивільному або кримінальному, необхідно враховувати додаткові чинники.

У кримінальному процесі – це аналіз агресивних проявів при різних нозологіях. Аналіз криміногенних психопатологічних чинників передбачає, по-перше, визначення таких механізмів суспільно-небезпечного діяння, в яких вирішальне значення набувають стабільні індивідуально-психологічні особливості, обумовлені психічними розладами; по-друге, встановлення такого впливу психічних аномалій, який обмежує здатність обвинуваченого у вільному виборі дій у кримінальній ситуації [6]. При психологічному аналізі ступеня порушень здатності усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій необхідна категоріальна оцінка у суб'єкта обмежень в функціонуванні рефлексії [4].

У цивільному процесі – це аналіз розуміння значення функціонування цілісної особистості. Соціально значуща активність людини регулюється особистісними утвореннями. Зовнішні та/або внутрішні причини (фактори) і умови не породжують юридично значущої поведінки, не будучи опосередкованими особистістю. Особистісний рівень регуляції передбачає участь в цілепокладанні вищих цінностей особистості, розуміння соціального значення своїх дій, рефлексію подолання бар'єрів [7].

Методи експертної оцінки правоздатності осіб з тими чи іншими порушеннями психічної діяльності в цьому випадку, крім проведення клінічної бесіди, експериментально-психологічних методик, спрямованих на діагностику ступеня порушень когнітивної та емоційно-вольової сторони, а також змін особистості внаслідок хвороби, повинні обов'язково бути доповнені спеціалізованими опитуваннями, побудованими у вигляді напівструктурованого інтерв'ю, спрямованими на оцінку «правоздатності» в різних сферах життєдіяль-

© Педоренко В. М.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

ності і попередньої оцінкою загального рівня когнітивного функціонування в соціумі [5].

Щодо критеріїв виділення методології судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі (з загальних методологічних підходів), слід зауважити на її специфічність в порівнянні зі судово-психіатричною експертизою в кримінальному процесі та специфічність окремих галузей судово-психіатричної експертизи у цивільному процесі, а саме: визначення недієздатності, обмеженої дієздатності внаслідок психічного розладу, угодоздатності. Крім цього, така специфічність судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі визначається також обсягом та характером прав та обов'язків, яке відповідне законодавство включає до поняття дієздатності. В юридичному сенсі в якості складових дієздатності розглядається можливість укладати угоди (угодоздатність) та можливість самостійно нести майнову відповідальність −деліктоздатність [6].

Проблемним на сьогоднішній день залишається питання, чи можуть психічні розлади істотно впливати на когнітивний і вольовий компонент та однозначно спричинити порушення здатності розуміти і управляти своїми діями, оскільки не всі психічні розлади надають такий вплив. Крім того, у психопатологічних механізмах поведінки людини, залишаються фактори індивідуально-психологічних і емоційних особливостей особистості, які роблять різний вплив на її поведінку в юридично значимій ситуації.

Для отримання об'єктивної картини уявлень щодо психодіагностичних конструктів в СПЕ та КСППЕ у цивільному та кримінальному процесі, для подальшого аналізу виділених психологічних зв'язків, було розроблено карту дослідження, яка містила декілька блоків даних. Поряд з традиційними даними, які оцінювались − персонографічними, освітніми, трудовими, сімейними, синдромальними, клініко-динамічними та ін., а також експертологічними параметрами - вид первинної і повторної експертиз, стаття, за якою був засуджений, діагнози, встановлені при первинній і повторній експертизі, наявні діагностичні і експертні розбіжності, особливу увагу було приділено психологічним параметрам, які відображали обсяг експертно-значимої інформації та сприяли описовим та кваліфікуючим психологічним характеристикам психічного стану.

У свою чергу діагностична кваліфікація виділених експертами-психіатрами клінічних симптомокомплексів відбувалась згідно з діючою на час проведення експертизи класифікацією психічних розладів за МКХ-10. Було проаналізовано синдромальні характеристики та описові і кваліфікуючі характеристики негативних психічних розладів: інтелектуально-мнестичне зниження та його ступінь; емоційно-вольові розлади; особистісні заміни; порушення мотиваційних компонентів та критичності мислення; негативні та продуктивні роз-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. Костюка
PSYCHOLOGICAL JOURNAL
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19
№ 9 (19) 2018

лади мислення; сформований дефект або деменція; проводився статичний аналіз виділених патопсихологічних регістр-синдромів. Поряд з показниками, які відображають параметри психічного розладу, було проаналізовано дані, що характеризують збереження психічних функцій: частота відвідування лікарів, диференційованість пропонованих скарг, повнота наданого анамнезу, здатність до самостійного проживання тощо.

Аналіз проводився з використанням критерію χ^2 (або точного критерію Фішера у випадку близькості частот до 0 або до 100%). Статистичні рішення застосовувались на 5%-му рівні значущості.

Аналіз даних у кримінальному процесі показав значущу розбіжність у розподілах респондентів в залежності від рівня освіти в категоріях «Висновок експертизи», який склав $\chi2$ = = 29,97, **p = 0,003. Це свідчить про те, що серед підекспертних, які навчалися у спецінтернатах, відмічалася висока тенденція до визнання їх обмежено осудними, що може бути пояснена виявленими в подальшому порушеннями інтелектуально-мнестичної діяльності на рівні різних форм розумової відсталості. Оскільки саме такі особи найчастіше направляються до навчання в спеціалізовані інтернати за відповідною навчальною програмою, ці дані співвідносились з даними щодо дублювання класів. Так було виявлено значущу розбіжність в розподілах респондентів в залежності від категорії «Дублювання класів» та «Висновок експертизи», який склав $\chi2$ = 15,92, ***p = <0,001. Більшість респондентів, які визнавалися обмежено осудними, за період навчання в школі дублювали класи від одного до декількох разів. Ці дані можуть бути, з певною імовірністю, поясненими невисокими показниками в шкільній успішності в зв'язку з ознаками несвоєчасно виявленої патології дитинства, у тому числі відставанням у розвитку, або ж ознаками педагогічної занедбаності в зв'язку з особливостями сімейної ситуації: неповна сім'я, конфліктна, патологічні стилі виховання. Отримані дані дозволили довести взаємозв'язок між цими факторами: виявлено значущу розбіжність в розподілах респондентів в залежності від категорії «Особливості сім'ї», «Патології дитинства», «Відставання в розвитку» та «Висновок експертизи», склали відповідно $\chi2$ = 15,61, **p =0,016; $\chi2$ = 183) = 21,97, ***p =<0,001; $\chi2$ = 27,09, ***p =<0,001.

При аналізі об'єктів експертизи значущими юридичними характеристиками були характеристики повторних деліктів (інформація щодо того, чи притягувався раніше підекспертний до кримінальної відповідальності чи ні); характеристики сутності попередніх деліктів (відмічалась чи ні зміна кардинальним чином статей осудності); характеристика щодо розуміння правової складової призначення експертизи, оскільки, відносно, це також є показником відповідних критичних здібностей.

Значуща розбіжність в розподілах рес-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

пондентів при різних висновках спостерігалась за параметрами «Попереднє залучення до кримінальної відповідальності», «Аналіз попередніх деліктів», «Розуміння призначення експертизи», «Розуміння власних дій», які відповідно склали $\chi2 = 7,22$, **p =0,027; $\chi2 = 45,33$, ***p =<0,001; $\chi2 = 24,70$, ***p =<0,001; $\chi2 = 16,37$, ***p =<0,001.

Їх аналіз показав, що серед обмежено осудних більшість осіб була раніше несудимою, тобто можна припустити, що більш за все в цю групи увійшли підекспертні з виявленою патологією того чи іншого рівня. Якщо ж судимості вже були, то при аналізі деліктів виявилось, що більшу частину склали аналогічні делікти, не спостерігалось «обтяження» делікту або його якісних змін. Розуміння власних дій та розуміння причин призначення експертизи та її правових наслідків усвідомлювалось не в повній мірі.

Аналіз об'єктів клінічного спрямування дозволив виділити характеристики з високим рівнем значущості, до яких увійшли показник давності захворювання, повноти наданого анамнезу, критичних здібностей тощо. Давність захворювання складала від одного до декількох років, але ж значущі розбіжності були виявлені саме в групі обмежено осудних та відповідно виражалися у показниках $\chi2 = 148,68$, **p =0,008. Можна припустити, що прийняття рішення щодо осудності було обумовлено існуючим діагнозом, який, у тому числі, залежав від «стажу» захворювання. З цим пов'язаний й показник інвалідизації, для якого значущість розбіжностей склала $\chi2 = 26,45$, ***p =<0,001 та який показав більшість серед досліджуваних вибірки осіб з другою (непрацюючою) групою інвалідності.

При проведенні клініко-психологічного дослідження у експертизі значущої ваги набуває вміння проводити клінічну бесіду, яка носить багатогранний характер та, у тому числі, має психодіагностичне спрямування.

Бесіда як метод використовується не тільки для збору первинної інформації, але й для вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості (схильностей, мотиваційно-ціннісної сфери, відношення до життєвих обставин, поступків та їх критичного осмислення). Для бесіди характерне відносно вільне будування. Саме такий живий контакт складає її сильну сторону, оскільки в такому разі присутня можливість індивідуалізації запитань, використання додаткових уточнень, можливість оперативної діагностики достовірності та повноти відповідей, що важливе саме при проведенні експертизи. Це досягається за допомогою ряду спеціальних стильових характеристик запитань: орієнтовно-психологічних (використовуються для зняття напруги або переходу з однієї теми на іншу); запитань-фільтрів (надають змогу вияснити деякі деталі життя підекспертного); контрольних запитань (перевірка достовірності отриманої інформації) тощо. В структурі бесіди виділяють перцептивний, комунікативний та інфо-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

рмаційний компоненти. В перцептивному компоненті важливим є зосередженість на пацієнті та на власних аспектах, тобто мають значення увага, спостереження, конгруентне сприйняття пацієнта та самоспостереження та саморефлексія. В комунікативному компоненті використовуються певні прийоми та засоби комунікації: привітання, опитування, вміння налагодити контакт, неупереджене ставлення тощо. Інформаційний компонент сприяє підвищенню усвідомленості пацієнта про свій стан, якщо в цьому є необхідність. Це стосується особливих випадків при проведенні експертизи та більш за все стосується психічно хворих з верифікованим діагнозом, особливо у цивільному процесі. При оцінці діагностично значущої інформації при проведенні бесіди слід звертати увагу на раптове замовчання та паузи, невербальні прояви, відхилення від теми, речові штампи, асоціації та їх доречність, хаотичну будову фраз, емоційні прояви та емоційне забарвлення суджень. Не слід поспішати з формулюванням гіпотез та робити поспішні висновки. В експертизі це також відноситься до аналізу установчих тенденцій (симуляції, аггравації, дисимуляції). За нашими даними по цій категорії відмічалась значуща розбіжність, яка склала $\chi 2 = 13{,}3$, ***$p =<0{,}001$, що дозволяє сказати, що в досліджуваній групі переважали пацієнти без будь-яких установчих тенденцій.

Особливо актуальним при проведенні КСППЕ залишається питання щодо визначення особистісної критичності та її збереженості, оскільки критичність є однією з найважливіших особистісних якостей, яка демонструє рівень соціальної адаптації людини та забезпечує регуляцію поведінки. Саме критика сприяє плануванню поведінки та її розгортання в конкретній ситуації з урахуванням особистісного та соціального. Узагальнюючим фактором цього особистісного смислу є критичність. За думкою фахівців, критика – це складна психічна функція, яка опосередкована рефлексивною свідомістю. Це один з внутрішніх механізмів вольової поведінки та свободи вибору. В експертному розумінні, рівень критичності найбільш глибоко характеризує міру здатності підекспертної особи «віддавати собі звіт у своїх діях або керувати ними». Якщо узагальнити практичні дані, до критеріїв критичності підекспертної особи можна віднести такі особистісні якості, як стійкість, адекватність, точність, диференційованість оцінок, які застосовуються та самооцінок, здатність прогнозування наслідків своєї поведінки, ефективність використання досвіду та ін.. Повнота критики визначається мірою рефлексії та ступенем усвідомлення перспективних, ретроспективних та актуальних оцінок, які опосередковують особистісний вибір, в той час як глибина - розумінням, правильним усвідомленням ієрархії, правильністю відображення часово-просторової особистісної перспективи, ступенем диференційованості проводи-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

мих співставлень.

Виділяють наступні рівні організації критики та критичності: мотиваційний (оцінка конкретної діяльності по суб'єктивному та об'єктивному критеріям); цільовий (оцінка по критерію відповідності цілі ситуаційному мотиву (особистісний смисл) та змістовній логіці самого предмету дії); рівень операційного контролю (оцінка виконується за критерієм відповідності операційного складу діяльності цілям дій (суб'єктивний критерій) та об'єктивним умовам його реалізації (об'єктивний критерій). Тому особливу важливість для КСППЕ має експертне вивчення критичності при реалізації соціальних відносин, в яких прослідковуються установки особистості та її морально-ціннісні орієнтації.

Ці положення підтверджуються й нашими даними. Згідно з ними, статистично значущу вагу було виявлено у показниках повноти наданого підекспертним анамнезу та його критичних здібностей. Частково ці показники пов'язані між собою, оскільки здатність відтворювати, аналізувати та «впорядкувати» події життя пов'язана не тільки з мнестичними здатностями. Це також особливий вид аналітико-інтегративної діяльності. Показник повноти відтворюваного анамнезу відповідно склав $\chi2 = 44,28$, ***p =<0,001; критичних здатностей - $\chi2 = 17,06$, ***, p =<0,001. Більшість підекспертних у групі обмежено осудних не були здатними повноцінно надавати основні анамнестичні свідчення, та їм були притаманні помірно виражені зміни критичних здатностей.

Щодо вагомих клінічних показників, значуща розбіжність в розподілах респондентів при різних висновках спостерігалась за параметрами «Наявні продуктивні психічні розлади», «Наявні негативні психічні розлади» (тобто «плюс» та «мінус» симптоми) та «Виражені зміни психічної діяльності», які відповідно склали $\chi2 = 9,23$, ***p =<0,001; $\chi2 = 11,03$, ***p = <0,001 та $\chi2 = 5,68$, ***p =<0,001. Тобто серед респондентів групи обмежено осудних не виявлялися, в значущій кількості, особи з грубими порушеннями психічної діяльності, що підтверджує припущення деяких авторів щодо віднесення до цієї категорії осіб з помірними або незначними змінами психічної діяльності. Отримані за цими категоріями дані співвідносяться також з даними щодо регулярного відвідування лікарів $\chi2=13,3$, ***p=<0,001, соціальною дезадаптованістю $\chi2=16,3$, ***p =<0,001 та здатністю до самостійного проживання $\chi2 = 11,6$, ***p =<0,001. Отримані дані по наданим категоріям в кримінальному процесі значущим чином відрізняються від таких даних у цивільному процесі та доказують можливість такими підекспертними більшим чином регулювати власне життя, адаптуватися до нього, що наближує категорію обмеженої осудності на континуумі «хворі-здорові» більш до здорових.

Цікавим представляється аналіз анам-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

нестичних даних щодо алкоголізації та агресивних дій. За отриманим розподілом даних в досліджуваній групі були виявлені значущі показники щодо підекспертних з епізодичним вживанням психоактивних речовин (ПАР) та, відповідно, агресивними діями: $\chi 2=2,91$, ***p =<0,001; $\chi 2=10,2$, ***p =0,006. У судовій психіатрії та психології розводяться поняття форм залежності (алкоголізм, наркоманія) та інтоксикацій (наприклад, сп'яніння). Перші ведуть до виникнення продуктивної психопатологічної симптоматики, психозів та впливають на особу під час діяння, в якому вона підозрюється таким чином, що вона не здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними чи, навіть, взагалі не здатна до усвідомленої та вольової поведінки. Тому якщо доведено спеціалістами, що алкоголізм чи наркоманія підекспертної особи вплинули на її здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними, суд може визнати особу, яка вчинила злочин у стані сп'яніння, обмежено осудною.

Не було отримано значущих розбіжностей з висновком експертизи за категоріями «Характеристика злочину», «Знаходження на момент правопорушення під дією ПАР», «Наявність діагнозу щодо вживання наркотичних речовин», «Аутоагресія», «Обтяжена спадковість», «Ліквідатор ЧАЕС» та «Причини, по яким не працює».

При аналізі даних в цивільному процесі однією з найважливіших задач стає (що буде розглянуто далі) диференціація обмежено дієздатних осіб від дієздатних, встановлення «нижньої» та «верхньої» межі обмеженої дієздатності, оскільки, частково, можливість обмежено дієздатного громадянина нести відповідальність (розуміння власних вчинків, необхідність виконання зобов'язань, здатність утримання їх в пам'яті, рівень активності, можливість виконувати дії в умовах зовнішньої регламентації з боку піклувальника) складає одну з підстав диференціації обмеженої дієздатності і недієздатності.

Умовно виділяють два етапи обґрунтування експертного висновку: на першому етапі обґрунтування аналізується симптоматика психічного розладу, що дозволяє затвердити або відкинути належність психічного стану до психічного розладу. На другому етапі на основі отриманих даних про психопатологічні та патопсихологічні властивості психічного стану здійснюється порівняння, зіставлення наявної інформації з вимогами психологічного критерію певної правової категорії (неосудності, недієздатності та ін.). В результаті аналізу та співставлення даних, які стосуються медичного і психологічного критеріїв, формулюється висновок про психічний стан підекспертного під час вчинення юридично значущого діяння з обґрунтуванням його відповідності юридичному критерію [6]. Необхідність участі експерта-психолога у вирішенні питань осудності - обмеженої осудності - неосудності, дієздатності -обмеженої дієздат-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. Костюка
PSYCHOLOGICAL JOURNAL
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19
№ 9 (19) 2018

ності - недієздатності не викликає сумніву, оскільки аналіз впливу психічної патології на інтелект і волю вимагає використання загально психологічних, психодіагностичних та патопсихологічних знань, які мають свої феноменологічні ознаки та не зводяться до психіатричних. Феноменологічна оцінка психіатричного розладу зі встановленням психопатологічних критеріїв повинна бути доповнена психологічним та ситуаційним аналізом.

При аналізі даних щодо визнаних обмежено дієздатними осіб, було виявлено ряд значущих відмінностей. При проведенні психодіагностичних бесід було з'ясовано, що статистично значуща більшість осіб не могла відтворити важливі анамнестичні свідчення, або відтворювала їх частково $\chi2=0,73$, $^{**}p=0,026$, що більш за все пов'язано з порушеннями когнітивних, та перш за все мнестичних функцій; та не в повній мірі розуміла мету призначення експертизи, її задачі та свій правовий статус $\chi2=1,65$, $^{**}p=0,011$, що пов'язано з порушеннями, в тому числі, критичних здатностей $\chi2=5,85$, $^{***}p<=0,001$.

Щодо даних клінічної спрямованості, які стосуються можливих причин виникнення захворювання, особливостей протікання, перебігу, було виявлено значущі розбіжності у наступних показниках. Фактор обтяженої спадковості не відігравав значущу роль при вирішенні питання щодо обмеженої дієздатності, це може мати значення, що пояснюється великою кількістю в досліджуваній групі хворих з органічною патологією, яка в більшості випадків не є спадковою, а набута в зв'язку з атрофічними, судинними процесами та тощо: $\chi2=0,73$, $^{**}p=0,026$. Також не відмічалась переважна більшість щодо хронічного вживання ПАР - $\chi2=0,19$, $^{**}p=0,003$.

Розлади психічної діяльності, які призвели до порушення мотивації, критичності, прогнозу, були поділені на негативні та з продуктивною симптоматикою. Це аргументувалось тим, що згідно з нашим припущенням, в залежності від «набору» патопсихологічних та психопатологічних ознак, буде прийнято остаточне рішення стосовно призначення піклування або опіки. Це має одне з вирішальних значень при аргументації категорії обмеженої дієздатності, оскільки сприяє не тільки захисту прав хворого, але й його соціальній адаптації. Так, деякі форми психічних захворювань не порушують соціального функціонування особи в реальних (не на момент юридично значущої дії) умовах, а значить суперечать необхідності призначення над ним опіки. Але ж в таких випадках все одно необхідні чіткі критерії задля визначення здатності хворого до організації своєї юридично значущої поведінки та з врахуванням прогнозу та компенсаторних можливостей хворого.

Аналіз таблиць спряженості довів, що більшість випадків склали випадки з негативною симптоматикою помірного ступеню вираженості: $\chi2=0,16$, $^{**}p=0,009$, в той час як наявність продуктивної симптоматики не була зна-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. Костюка
PSYCHOLOGICAL JOURNAL
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19
№ 9 (19) 2018

чущою при винесенні рішення щодо обмеження для даної групи хворих: χ2=0,89, **p=0,011. В групі обмежено дієздатних більшість підекспертних не в повній мірі були здатні розуміти значення власних дій на момент укладення угоди: χ2= =0,24, ***p<=0,001, що призвело до статистично підтверджених даних щодо більшості випадків, коли угода були визнана недійсною - χ2=0,28, ***p<=0,001.

Щодо показника соціальної дезадаптованості, він має доволі цікавий та неоднозначний характер та не завжди чіткі параметри при визнанні особи недієздатною або обмежено дієздатною. Тобто відмічається певне протиріччя між вирішенням цього питання та фактичною соціальною адаптацією пацієнта. Найбільш складні випадки стосуються дихотомічних категорій «дієздатний-недієздатний». Тому введення категорії обмеженої дієздатності має і в цьому розумінні певний сенс, оскільки уможливлює її використання при певних психічних розладах та в конкретній цивільно-правовій сфері. За нашими даними групу обмежено дієздатних склали особи з помірно вираженим ступенем соціальної дезадаптованості χ2=3,29, ***p<=0,001. До цього показника, поряд з даними щодо когнітивного функціонування, можна віднести також соціальну характеристику здатності до самостійного проживання, яка на цьому етапі аналізу даних мала двоякий характер, оскільки висока значущість показала переважання її представленості як з неможливістю, так й здатністю до самостійного проживання, що потребує ще додаткового уточнення χ2=0,35, ***p<=0,001. Питання самостійного проживання оцінюється експертами з точки зору наявності або відсутності небезпеки самостійного проживання пацієнта. При цьому відсутність небезпеки самостійного проживання розуміється як мінімальний ризик як для самого пацієнта, так і для його оточення. Важливим при цьому стають показники когнітивного функціонування (достатність для розуміння та прийняття рішень, які мають відношення до самостійного проживання) та показники необхідних соціальних навичок (здатність до самообслуговування, здатність до самостійного та незалежного соціального функціонування).

Не було виявлено значущих відмінностей за показниками аутоагресії, агресії, диференційованості в наданні скарг на стан здоров'я, наркотизації, виражених змін психічної діяльності, патології дитинства, дублювання класів, характеристик трудової діяльності.

Висновки. Таким чином, розробка критеріїв судово-психологічної оцінки розладів при психічних захворюваннях, які обмежують здатність особи повною мірою усвідомлювати значення власних дій та їх наслідків, є однією з найважливіших на сучасному етапі. Ця тема залишається недостатньо розкритою та вимагає усвідомлення чітких критеріїв щодо понять обмеженої осудності та обмеженої дієздатності на континуумі осудність-неосудність та дієздатність-недієздтаність.

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

Перспективу подальших досліджень слід вбачати в розробці та удосконаленні діагностичних критеріїв обмеженої осудності та обмеженої дієздатності, що сприятиме оптимізації роботи експертних комісій, уніфікації експертних критеріїв, підвищенню аргументованості експертних висновків і, в кінцевому рахунку, підвищенню якості експертних висновків.

Перелік використаних джерел:

1. *Блейхер В.М.* / Блейхер В.М., Крук И.В., Боков С.Н. Практическая патопсихология / Ростов на Дону, 1996.- 445с.
2. *Бурлачук Л. Ф.* Психодиагностика: Учебник для вузов / Л.Ф.Бурлачук - СПб.: Питер, 2006. — 351 с.
3. *Кудрявцев И. А.* Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза / И. А. Кудрявцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 494 с.
4. *Асмолов А. Г.* Психология личности / А.Г.Асмолов - М., 2010, 442с.
5. *Медицинская* и судебная психология // [Дмитриева Т.Б., Сафуанов Ф.С., Сулимовская Е.И. и др.]; под ред. Т.Б. Дмитриевой, Ф.С. Сафуанова. – [2-е изд]. – М.: Генезис, 2005. – 606с.
6. *Шостакович Б. В.,* Ревенок А. Д. Психиатрическая экспертиза в гражданском процессе. - Киев: Здоров'я, 1992. - 184 с.
7. *Ситковская О. Д.* Использование психологических познаний для определения общих условий уголовной ответственности : науч.-метод. пособие / О. Д. Ситковская; Науч.-исслед. ин-т проблем укрепления законности и правопорядка. – М., 2005. – 75 с.

References (Transliteration):

1. *Bleyher V.M.* / Bleyher V.M., Kruk I.V., Bokov S.N. Prakticheskaya patopsihologiya / Rostov na Donu, 1996.- 445s.
2. *Burlachuk L. F.* Psihodiagnostika: Uchebnik dlya vuzov / L.F.Burlachuk - SPb.: Piter, 2006. — 351 s.
3. *Kudryavtsev I. A.* Kompleksnaya sudebnaya psihologo-psihiatricheskaya ekspertiza / I. A. Kudryavtsev. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1999. – 494 s.
4. *Asmolov A.G.* Psihologiya lichnosti / A.G.Asmolov - M., 2010, 442s.
5. *Meditsinskaya* i sudebnaya psihologiya // [Dmitrieva T.B., Safuanov F.S., Sulimovskaya E.I. i dr.]; pod red. T.B. Dmitrievoy, F.S. Safuanova. – [2-e izd]. – M.: Genezis, 2005. – 606s.
6. *Shostakovich B. V.*, Revenok A. D. Psihiatricheskaya ekspertiza v grazhdanskom protsesse. - Kiev: Zdorov'ya, 1992. - 184 s.
7. *Sitkovskaya O. D.* Ispolzovanie psihologicheskih poznaniy dlya opredeleniya obschih usloviy ugolovnoy otvetstvennosti : nauch.-metod. posobie / O. D. Sitkovskaya; Nauch.-issled. in-t problem ukrepleniya zakonnosti i pravoporyadka. – M., 2005. – 75 s.

Zaviazkina Natalia

PhD (psychological sciences), Associate Professor of the Faculty of Psychology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

PSYCHO-DIAGNOSTIC CRITERIA FOR RECOGNITION THE PERSON AS PARTIALLY SANE OR PARTIALLY CAPABLE IN FORENSIC EXPERTOLOGY

ABSTRACT

In recent years, the interest in expanding the possibilities of psychodiagnostic approaches has been steadily growing, including during expert examinations with the participation of a psychologist, as well as the development of a new psychodiagnostic toolkit with a wide and narrow

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

professional field of use. Thanks to modern approaches, it becomes possible to develop diagnostic criteria for the recognition of a person who is partially sane or partially capable, which makes expert research more sophisticated and reasoned. One of the main tasks of psychological diagnosis in the examination is the ability, skills and practical experience of an expert psychologist when using psychodiagnostic tools for making the correct psychological decision. Psychodiagnostic research consists of successive stages that require the psychologist to be able to understand the features of the patient's mental activity and contribute to making an objective decision.

The validity of the diagnostic and expert findings are regulating by the need for the presence of a number of elements, which include both psychological and psychopathological data. Their analysis is possible only with the use of special knowledge, primarily psychological, because when it comes to deciding whether a person is able to control his actions, the answer is impossible without the involvement of appropriate specialists.

For expert practice, it is important to analyze how at each stage of activity the idea of a legally significant task, motive, goal, and how the consequences of elections chosen from alternatives for people with mental disorders are predicted. Such an analysis is possible due to psychological categories that come to the fore when conducting examinations with the participation of a psychologist. An important aspect in making expert decisions and solving legal issues is the assessment of human behavior, the characteristics of its manifestation in legally significant situations. As well as the analysis of combinations of strong-willed and intellectual components, with certain violations, which can distort the motivational mechanisms in general, lead to a decrease in criticism and make it impossible to understand, realize their actions and predict their consequences.

Since one of the main signs of mental health is the ability of a person to adequately manage behavior and mental functions in general, the issue of compliance of motives of behavior with emotional and volitional reactions, intellectual and mnestic level, moral and ethical attitudes and pathology remains relevant. That is why a significant role in the examination assigns to psychological diagnostics, which helps to identify the depth of disorders and personality traits.

Key words: psychological diagnostics, test, expert decision, forensic expert-psychologist, criterion, cognitive activity, emotional-volitional sphere, personal characteristics.

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

Завязкина Наталия Владимировна

Кандидат психологических наук, доцент факультета психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев (Украина)

ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ПРИЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ ОГРАНИЧЕННО ВМЕНЯЕМОЙ ИЛИ ОГРАНИЧЕННО ДЕЕСПОСОБНОЙ В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТОЛОГИИ

Аннотация. В последние годы отмечается неуклонный рост интереса к расширению возможностей психодиагностических подходов, в том числе при проведении экспертиз с участием психолога, а также разработки нового психодиагностического инструментария с широким и узким профессиональным полем использования. Благодаря современным подходам становится возможным разработка диагностических критериев при признании лица ограниченно вменяемым или ограниченно дееспособным, что делает экспертное исследование более совершенным и аргументированным. Одной из основных задач психологической диагностики в экспертизе, является умение, навыки и практический опыт психолога-эксперта при использовании психодиагностического инструментария для правильного принятия психологического решения. Психодиагностическое исследование состоит из последовательных этапов, которые требуют от психолога умения разобраться в особенностях психической деятельности больного и способствуют принятию объективного решения.

Обоснованность диагностических и экспертных выводов может быть регламентирована необходимостью присутствия целого ряда элементов, в которые включаются как психологические, так и психопатологические данные. Их анализ возможен только с использованием специальных знаний, в первую очередь психологических, поскольку, когда речь идет о решении вопроса о возможности лица осуществлять сознательно-волевой контроль своих действий, ответ на него невозможен без привлечения соответствующих специалистов.

Для экспертной практики важным является анализ того, как на каждом этапе деятельности меняется представление о юридически значимой задачи, мотиве, цели и как прогнозируются последствия выборов из альтернатив у лиц с расстройствами психической деятельности. Такой анализ возможен благодаря психологическим категориям, которые выходят на первый план при проведении экспертиз с участием психолога. Важным аспектом в принятии экспертных решений и решении правовых вопросов, является оценка поведения человека, особенностей ее проявления в юридически значимых ситуациях, а также анализ сочетаний волевого и интеллектуального компонентов, при определенных нарушениях, что может искажать мотивационные механизмы в целом, приводить к снижению критики и делать невозможным понимание, осознание своих действий и предвидение их последствий. Поскольку одним из основных признаков психического здоровья являет-

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9

ISSN 2414-0023 (Print)
ISSN 2414-004X (Online)
DOI (Issue): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19

ся способность человека к адекватному управления поведением и психическими функциями в целом, актуальным остается вопрос соответствия мотивов поведения эмоционально-волевым реакциям, интеллектуально-мнестическому уровню, морально-этическим установкам в норме и патологии. Именно поэтому значительная роль при проведении экспертизы отводится психологической диагностике, которая помогает выявить глубину расстройств и личностных особенностей.

Ключевые слова: психологическая диагностика, тест, экспертное решение, судебный эксперт-психолог, критерий, когнитивная деятельность, эмоционально-волевая сфера, личностные особенности.

Дата отримання статті: 16.10.2018
Дата рекомендації до друку: 25.10.2018
Дата оприлюднення: 01.11.2018

© Завязкіна Н. В.

DOI (Article): https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19.9